

ԳՒՏԱԵԼԻՐ

Երաժշտութեան արուեստն՝ որչափ ալ դժուարին և խրթին ըլլայ բողոմաց, սակայն միշտ քերթողական արուեստի և քերականականին հետ զայդ կ'ընթացայ ըստ հնոց գրութեանցն : Հին քերթողքն, երբեմն և բուն իմաստասէրքն՝ ինչպէս Պղատոն իբրև պարագլուխ բովանդակ փիլիսոփայական ուսման, իրենց սրբազան և կարևոր պարագք կը համարէին երգոց ներդաշնակ նուազներով կրթել սրտերնին և մտքերնին, որով և կարենան միւս արուեստից մէջ բարձրագոյն և աստուածայնագոյն ինչ մտածել և գրել : Նոյն բանաստեղծներն կը կրէին միանգամայն Ելուստի անունն, և Երաժշտութիւնն և Երաժիշտն շատ անգամ հոմանիշ էր գեղեցիկ արուեստից միւս ճիւղերուն հետ . և ալ աւելի զգալի ընելու համար այս դից և դիցանման ուսման և խանդից պարապմունքն՝ աստուածացոցին զայն Մուսա կոչմամբ, որ ուրիշ բան չէ, բայց ինչպէս մեր նախնիքն ալ թարգմանած են՝ Երաժիշտ դիք (Musa, Musica). որպէս թէ այն դիցուհիքն՝ որ գեղեցիկ արուեստից վրայ կը հակէին՝ ինն քորք ըստ հին դիցաբանութեան, միշտ երգելով ու երաժշտականութեամբ զուարճանային : Շատ կ'ըլլայ եթէ այն հին դիցաբանութիւններով մեք ալ զմայլեալ թափառինք Պառնասեայ և Ելիկոնի ներշնչմանց մէջ, մոռնալով որ մեր երկիրն ալ առանձին քնար մը կրեր է իր ծոցը, թէ հին ժամանակ և թէ 'ի նորս . զասոնք աւելի հետաքնին է մեզ տեսնել : Ազգային մանր մունր յիշատակներն կ'աւանդեն թէ Հայաստան ալ երբեմն մեղրահոս և աղուաբան թաւառուք, քնարք, ջևարք, Վիլն, գալիլն, թաւալ, ճնճղայ, և այլ գործիներ ունեցեր է, յորոց զմանս հեթանոսական ժամանակ գործածեր է, իսկ զայս քրիստոնէութեան պայծառ լուսոյն ծագումէն վերջը գեղեցիկ փոխառութիւններով՝ զարդարեր են իր ճարտար երգիչներն :

Արդ թէպէտ երգիչներ ունեցեր ենք զանազան ժամանակներ, սակայն այն արուեստին վրայ գրողք խիստ քիչ . և գրեթէ միայն յիշատակութիւնք աստ անդ ցրուած : Առաջին պարագլուխ արուեստին յիշուի նոյն ինքն Ս . Սահակ երգողականին և այլոց ուսմանց հմուտ, որուն համար և իրեն կը տրուի տասն ձայնից կարգաորութիւնն . և որպէս թէ այն տասն թուով ձայներն առած ըլլայ 'ի չորս տարերաց, 'ի հողոյ, 'ի ջրոյ, յօդոյ և 'ի հրոյ, և այն չորս ձայնն ալ չորս կողմի բաժնելով՝ ելած ըլլայ ութ ձայնին կարգը : իսկ ուրիշ ձեռագիր մը, կ'ըսէ թէ Ստեփանոս երաժիշտ մը բաժնած ըլլայ զձայնս 'ի 26 . և այսպէս կը սկսի գրուածն « Բանի ձայնք են զպիցս . Ստեփանոս երաժիշտ իջ բաժանեաց » . և յետ մի առ մի համբերու այդ զանազան ձայներն, որոնց մէջ կը տեսնուի յայտնապէս որ կենդանեաց ձայներ են, կը յաւելու, « և շինեաց զործիք իջ առանձին աղեգք և երգէին նոքօք » : Բայց աւելի հետաքրքրական է երբ կը սկսի մէկ մէկ զնել ձայնից գտողքն և թէ ուսիցի գտեր են . և որովհետև գտողաց անուանքն խառնաբանորեալ են՝ բաւական սեպենք միայն նշանակել թէ ուսից գտած են զանոնք . « առաջին ձայն 'ի հիւանականէ, երկրորդ ձայն 'ի դարբնականէ, երրորդ ձայն 'ի հոսանաց գետոց, չորրորդ ձայն 'ի ծփանաց ծովու », ու ետքը շարունակէ կողմերու բաժանմամբ, նոյնպէս թուով չորս, որով ընդ ամենն ութ են թուով : իսկ այս մեր հրատարակելի փոքրիկ բայց հետաքրքրական հատուածն ալ բարացի զըչի մը շարագրած է, որ չէ թէ ընդհանուր կանոն մը կը սահմանէ

երոժշտական արուեստին, կամ թէ հին երաժշտականութեան վրայ լիովին ծա-
նօթութիւն կ'ընծայէ, այլ աւելի առանձին անձի մը տեսութիւն է և հարևանցի
խորհրդածութիւն: Իսկ թէ 'ի մերոց ո՛վ է առոր թարգմանն՝ մեզ յայտնի չէ:
բայց նման բաւերով և ոճով կը գտնուի ուրիշ պատառիկ մ'ալ մեր քերականու-
թեանց մէջ, որ և Համամայ կ'ընծայուի, որմէ կարևոր մասերն կը գնենք մեր
հրատարակածին մէջ: կըրնայ ըլլալ որ այս հատուածին ալ թարգմանին Համամ
ըլլայ:

Բայց այս գրչիս բուն նպատակն կ'երևայ ցուցընելու յերաժշտականութենէ
միակ պատճառին՝ Աստուծոյ՝ գոյութիւնը, զոր և կը հաստատէ սուրբ գրոց օրի-
նակներով, միանգամայն նոյն կը համարի երաժշտութեան և Տաղաչափութեան
հիմնական դրութիւնը, իբրև թէ նոյն սկզբան վրայ հաստատուած ըլլան երկուքն
ալ, և մարդկային հոգւոյ և մտաց մեծ ազդեցութիւն ունեցող կէտեր:

ՀԱՄԱՌՈՏ ՅԵՐՈՃՇՏԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԷ.

Ի ՅԱՐԱՊ ԳՐՈՅ

Ինձորոզ կ'թէ որ իցէ արչեսօի երաժշտականու-
թեան գիտացէ, զի երաժշտականութիւն՝ զիւս
մի է և զիր՝ ստուգաբան իմաստնոյն. և դրութիւն
նորա վասն հոգւոց կէնդանեաց է, և ոչ վասն
մարմնոց. զի մարմինք անհոգիք՝ ոչ ունին մասն 'ի
նմանէ. և երաժշտականութիւն է արուեստ մի, յօ-
գեալ 'ի մարմնականէ և 'ի հոգևորականէ. և զիւս
ողորց և խնդութեան 'ի նմանէ: Քանզի ամենայն
արուեստք որ ձեռամբ մարդկան գործին, նիւթ է
աեսակ նոցին մարմնական լինի, բաց յերաժշտու-
կանութենէս. որոյ տեղի իւր գոյացութիւն է հո-
գևոր՝ այս ինքն է լսելիքն. և նշանակք իւր ամե-
նայն՝ հոգևոր են. զի պատճառ է շարժման Նաւ-
սի ¹. և նա է մայր և կշիւ ամենայն չափաւոր խօ-
սից: Քանզի յորժամ բազմանայ ամենայն չափա-
բերական բանի, նովաւ զանազանի ամենայն տե-
սակ և չափ և կշիւ ոտանաւոր կերպի. և հինն
զիւսից կտրնտոցի և վանզի առ սա հայի. և նը-
շանակք նորա յոգի մարդկան յայտնի են: Արդէս
սսեն, թէ յերկուց օմանց միջի խառնութիւն էր
վասն արեան, և ոչ ոք կարէր համբոյր հաշտու-
թեան ածել զնոսա. և կոչեաց զերկուսին համ-
րէն ազգակցօք իւրեանց, ետ ուսեղ և ըմպէլ գի-
նի. և յազգէլ զինոյն՝ բարկութիւն քննոյն յայտ-
նեցաւ 'ի նոսա. իսկ որ պանծայրն՝ յորժամ ետես
զնոսա զայրացեալ, յառաջ եքեր զեղանակաւոր
գործիան զոր պատրաստեալ էր նախ վասն հաշ-
տութեան նոցին. և յորժամ մերձեցաւ 'ի մէջ էր-
ոցն, յամենեցունց որ անդր կային սպառեցաւ
բարկութիւնն, մանաւանդ յերկոցունց արանցն.
և նոքա այնչափ խոնարհեալ միմեանց՝ միչց զի ա-
ռանց միջնորդի համբուրեցին զմիմանս. և նմա
որ զայս հնարս գործեաց՝ մեծագոյն պատիւս է.

QUELQUES MOTS SUR LA MUSIQUE,

(TRADUIT DE L'ARMÉNIEN)

Si quelqu'un cherche l'art de la Musique, il doit savoir que la Musique est une invention et une institution des vrais savants; et que cette institution est pour les âmes des vivants, et non pas pour les corps: parce que les corps dépourvus d'âme, sont privés de cet art. La musique est donc un art, composé du corporel et du spirituel, dont l'union est la cause de la joie et de la douleur. Tous les arts, exécutés par des hommes, ont la matière et l'espèce dans les corps, excepté la musique, dont le siège est une substance spirituelle, c'est-à-dire l'oreille; tous ses signes aussi sont spirituels, parce qu'elle est la cause du mouvement de l'âme; c'est elle, en outre, qui est la mère et la mesure des compositions métriques. Car, dans toutes les compositions de ce genre, elle fait la distinction entre l'espèce, la quantité et la mesure de la versification; elle est aussi l'origine de l'invention des syllabes et de la harpe, dont l'influence sur l'esprit des hommes est indubitable. On raconte, par exemple, qu'une fois des dissensions étant survenus entre deux personnes pour un meurtre, aucun ne les pouvait mettre d'accord. Enfin, un des citoyens invita à un repas les deux contestants avec leur parents, et leur donna à manger et à boire du vin. A peine le vin eut il produit son effet sur eux, qu'ils se sentirent possédés d'une grande soif de vengeance: mais celui qui les avait invité, témoin de leur fureur, fit porter des instruments de musique qu'il avait préparés pour les réconcilier. Au milieu même de ce chant, la colère s'éteignit dans tous les

1 Նիկիոս. Ի լուսանցո երգեալ էր՝ հոգւոց:

տունն և գովեցին: Գարձեալ յայտնի է 'ի մէջ վերջին իմաստնոցն զի ոմն իմաստունն 'ի սոյն արուեստէ՝ առայի մեծագոյն ու մինն թաղաւորի զուրախականն հնչեաց մասն, նոքայ ամենեքեան յոկամայ ծիծաղեցան. և փոխեալ զաւական, ամենեքեան լացին. և գարձեալ փոխեաց զերդն, և ամենեքեան նիրհեալ 'ի քուն մտին. և որ երգէրն եւ թող զնոսա 'ի քուն և քնաց 'ի տուն իւր:

Առ անմէջ՝ զի ամենայն ազգ ազգի ազգի ունի զերաժշտականութիւն. մարդիկ առանձինն, և կանայք առանձինն. որպէս առաջ մարդկան, և որք կանանց. և մանկունք 'ի բնութենէ երգեն, որպէս շիշ և կուշ. և կամ չէզբք որ վայնն և եղուկեն:

Առ և տեսակ պատերազմի. և է տեսակ հաշտութեան և ուրախութեան: Ունի և այլ բազում մասանս, որպէս 'ի սաաքար և յեկեղեցիս երգեն՝ վասն լսելի լինելոյ աղօթից. և են ապականեալք և մեղաւորք՝ որք պատճառաւ սորին 'ի զըջումն դսն: Այլ և երգեն 'ի հիւանդանոցս և 'ի խելազարեալս՝ վասն առողջութեան նոցին:

Արդ պարտ է զիտեւ թէ վասն էր եղաւ երաժշտականութիւնս, զի ձայնք և երգք յոլով ազդումն տան հոգւոց, և հոգին բազի մարմնոց: Զոր օրինակ թէ որ լինիցի շարտար, և զիտեւ զբնութեանն հանգամանս, բաւական է նմա մի տեսակ յայտմ արուեստէ. և երաժիշտ՝ այն իսկ է որ հմտանայ արուեստիս, և յեա այնորիկ կամ նիւթեղէն գործեօք երգէ, և կամ ձայնիւ միայն, և եղանակք են ձայնք կուտեալք զինն միմեանց. և ձայնք են՝ շարժմունք 'ի ծփելոյ մարմնոց առ ի բերարս 'ի յօղոյ:

Առ զիտեւ պարտ է, զի ձայնք երկու տեսակք են, կենդանական և անկենդան. և անկենդանն դարձեալ յերկու տեսակս բաժանի, 'ի բնական, և 'իւթ սորս՝ է որպէս ձայն քարանց, և երկաթայ. և որպէս որոտ և հողմունք, և որպէս մարմնոյ որք ոչ ունին հոգի. իսկ երկրորդ տեսակն 'ի նիւթոյ՝ որպէս ձայն տաւղի և փողոյ և քնարի, և որք նման են սոցին:

Առ կենդանականն դարձեալ յերկուս տեսակս

coeurs, surtout dans ceux de ces deux furieux, qui furent humiliés à tel point que, sans aucun médiateur, ils s'embrassèrent mutuellement, donnèrent de grandes marques de reconnaissance à celui qui avait pensé à ce moyen ingénieux, et le comblèrent de louanges.

Ce même trait se voit aussi dans l'histoire des derniers sages: un homme savant dans cet art, s'étant présenté devant le grand roi, jouta avec l'instrument un air joyeux, et, tout à coup, l'assemblée se mit à rire; puis, l'accent étant devenu plaintif, tous commencèrent à pleurer; l'artiste changea pour la troisième fois l'air de la musique, et aussitôt l'auditoire fut pris d'un sommeil profond; alors le musicien le laissa dans son repos, et partit chez lui.

C'est notre opinion que toutes les nations devraient avoir leurs musiques particulières; les hommes et les femmes, leur musique spéciale: comme la voix est le propre des hommes, le gémissement des femmes. Les enfants ont par nature le chant, comme lorsqu'ils crient et font du bruit; mais les eunuques ont une voix tout à fait lamentable.

Le combat, la réconciliation et la joie, exigent diverses formes de chants. Il est un autre genre de chant, qu'on emploie dans les temples et dans les églises, afin que les prières des hommes soient exaucées par Dieu et que les pécheurs ou ceux dont les moeurs sont déréglées, se repentent de leurs fautes. On emploie aussi la musique dans les hôpitaux, afin que le fous et le furieux reviennent à la santé.

Il faut donc savoir pourquoi s'est établie la musique: c'est parce que la voix et les chants influent beaucoup sur l'esprit, et que l'esprit les distribue dans le corps. Si, par exemple, un homme ingénieux sait bien les qualités et la nature (de la voix), il lui suffit d'une seule espèce: on appelle musicien celui, qui est érudit dans cet art; après les études, il commence à chanter, ou au moyen des instruments, ou avec la voix naturelle.

On appelle modulations, les émissions de la voix mesurée, et la voix, c'est le mouvement et la vibration des corps dans l'air.

On doit savoir que la voix se distingue en sensible et en insensible: l'insensible aussi se subdivise en naturelle, comme, la voix des pierres, et du fer, ou le tonnerre et le vent: en un mot, tous les corps privés d'âme ont la voix naturelle. Il est une seconde espèce: la voix de la harpe, de la trombe et de la lyre et de tous les instruments semblables.

La classe des voix sensibles a aussi sa sub-

բաժանի, 'ի բանական և յանբան. անբան է որպէս կենդանեաց՝ որք ոչ ունին զբանականութիւն, որպէս թռչնոց և չորքտանեաց. իսկ բանական՝ որպէս մարդոյ. և բանականն դարձեալ յերկուս տեսակս բաժանի, 'ի նշանական և յաննշանական. աննշանական՝ որպէս ծիծաղիլ կամ լալ, կամ ճիւղ և կանչ, և այլք նմանք սոցին:

Իսկ նշանական է բան՝ գիտել զնոս և զյոս. ճաս նորս, և հասողութիւն սորոյ 'ի լեզու՝ 'ի յանսորութենէ օգոյ լինի. և 'ի շփմանէ երկուց մարմնոց ընդ իրեարս. զի յորժամ շփին երկու մարմին ընդ իրեարս, օգոյ յերկոցուոց միոյ արտաքս երեալ սրնութաց լինի, և ճօ. ճեալ ծածանէ զօգոյ մինչև հասցանէ 'ի լեզուն քելիկոնաձև. և 'ի գայն նորս թափանցիկ՝ զօրութիւն լսողութեան ընդունի զնա յինքն. և այս զօրութիւնս է սքանչելի զօրութեամբն Աստուծոյ, ըստ մարգարէին, [թէ Ֆաւել ինձ սէր ունին 'ի լեւ. և ամենայն բանի զօր լսողութիւնն ընդունի պ'րտ է գոհութիւն տալ այն՝ որ հաստատեաց զլեզուս:

Եւ այսոքիկ ձայնս զանազանութիւն ունին. զի որոց մարմինքն մեծ և պինտ են, ձայնք նոցա պնտազոյնք են. և որոց մարմինքն փոքր և կակուղ են, ձայնք նոցա նուազազոյնք են: Եւ պատկերս յերկուս բաժանի, մինն հարկանել, և այն պատճառաւ երկուց մարմնոց լինի, որպէս ձեռն և դար, կամ այլ մարմինք որ, յիրեար հարկանին, որպէս ըղունին և թմբուկ, և կամ կտրն. սոց և լար: Եւ երկրորդն՝ որ 'ի շնկերակաց թաքց կենդանեաց հազաքի որք վրաւորնն զօգոյ, և 'ի փողոց եղեգանց, և որք նման սոցին:

Եւ են 'ի կենդանեաց՝ որք ոչ ունին թորս, և ձայն հնչի 'ի նոցանէ, որպէս 'ի մեղուաց, և 'ի մժեխաց և 'ի նմանեաց սոցա: Թէպէտ սոցա ոչ սաին ձայնք, զի ձայնքն բազմատեսակք են, 'ի սրէ և 'ի բժէ և 'ի պարոյկէ բաղկացեալ. իսկ սոցայն միատեսակ է, սուր միայն կամ բութ. և որպէս ձկանց և այլ կենդանեաց որք 'ի ջուրս՝ ոչ ունին թոր. քանզի կենդանոյն ձայն 'ի թորոյն յառաջ բերի պատճառաւ օջոյն, որպէս ասացաք. զի ձայնք մարդկան և կենդանեաց որք թոր ունին՝ շարժին և դադարին. և որչափ շարժին, ըստ այնմ և դադարին. և

division en rationnelle et en irrationnelle: l'irrationnelle est celle des animaux, qui sont dépourvus de raison, comme les oiseaux et les quadrupèdes; la rationnelle, au contraire, est celle de l'homme, et se subdivise encore en *expressive* et en *inexpressive*, comme le rire, les pleurs, les cris, et tout ce qui appartient à cet ordre.

Mais la voix expressive est la parole dont les syllabes heurtent l'oreille à l'aide d'un air subtile, comme quand deux corps s'entrechoquent.

Et cette comparaison est juste: car quand deux corps se touchent mutuellement, l'air fuit rapidement et fait vibrer l'air qu'il trouve autour de lui, jusqu'à ce qu'il conduise la voix à l'oreille. Quand la voix vient frapper l'oreille et y pénètre, la force de l'acoustique la reçoit: c'est donc en vertu de la force et de la vertu merveilleuse qu'a mise en nous la puissance divine, selon ce que dit le prophète, que Dieu nous a donné l'oreille pour entendre.

Pour toutes ces choses que nous percevons par l'oreille, nous devons rendre grâce au Seigneur qui l'a créée.

Ces voix aussi diffèrent entre elles: plus un corps est gros et dense, plus sa voix sera intense et rude. Le corps, au contraire, est-il subtil et délicat, le son de même devient faible.

Par conséquent, dans cet ordre aussi, deux parties: dans le premier cas, le son est produit par le choc de deux corps, comme lorsque la main frappe sur une pierre: et sont dans le même cas tous les corps qui se heurtent mutuellement: par exemple, avec l'ongle on joue de la cymbale, on frotte l'archet avec une corde. Dans l'autre cas, c'est le mouvement de l'inspiration se produisant dans les poumons et l'artère, et frappant l'air ambiant, qui forme la voix: appartiennent à cette classe aussi les instruments qui ont la faculté d'emettre des sons, comme les flûtes.

Il y a des animaux qui n'ont pas de poumons, néanmoins il répandent un bruit comme les abeilles et les cousins; mais pour cela seulement nous ne leur pouvons attribuer le son de la voix, car la voix doit être multiforme, composée de l'aiguë, de la grave et de *circconfese*, tandis que la voix de ces insectes est uniforme, c'est-à-dire aiguë seulement ou grave; les poissons de même sont dépourvus de poumons.

La voix, comme nous l'avons dit plus haut,

ձայն՝ որ զինի միմեանց շարժի և ոչ դադարի, յայտ է, թէ ոչ է կատարեալ ձայն:

Արդ յայտնի է զև զի ոչ զոչ շարժումն, որ ոչ ունի դադարումն. և մեք որչափ շարժիմք, այնչափ և դադարիմք. և շարժիլն փոխումն է սեղանոյն՝ ի սեղի ժամանակաւ. և հակառակ նորին՝ դադարումն. վասն զի շարժմունքը փոփոխմունք են. իսկ դադարումն՝ կայուն անկարծիք. և սորքս երկուքին՝ ի ժամանակի լինին: Եւ սուր շարժումն է, որ զերկար մէջոց հասանէ փոքր և կարճ ժամանակաւ, և յամբ է՝ որ հասանէ զկարճ միջոցս երկար ժամանակաւ. և թէ երկուքին հաւասարք լինին, յայտ է զի ոչ սուրն քանայի և ոչ յամբն: Արդ որչափ ժամանակն սակաւ է քան զշարժումն, նմա սուր կոչեն, և որչափ ժամանակն բազում է, զայն յամբ կոչեն: Գադարումն՝ կայան է այն՝ որ շարժի:

Իայց ասեմք թէ եղանակք ըստ քանակութեան յլ տեսակս բաժանի. երկու տեսակն հաւասար են միմեանց, և յերկուցունց յայսցանէ մին փոքր է և միւսն մեծ, և մինն սուր, և միւսն բութ, մինն արագ և մինն խոշոր, մինն յայտնի և միւսն նուազ: Մեծն երբև զքոս, որ է դաջօլ. փոքր երբև զսապլաք: Այժմն թէ զքոսն զոր մեծ ասացաք, նմա նեղուցանն ի յորոսն, նա որոտն մեծ լինի և նա փոքր. բայց պարտ է մտք զանազանել. Եւ զվեցն ևս այսու օրինակաւ ծանիր, և գտցես ի նիւթական գործիս զըրնակ սոցա:

Իարձեալ ըստ այլ իմն յեղանակի. յերկուս տեսակս բաժանի, ի կշեալ և ի արօշեալ. արօշեալ, որպէս թմբիկի և կարնտոյնի. և կշեալ՝ որպէս փողոյ և այլոց նմանեաց. և այն որ կշեալ է՝ կամ սուր է կամ բութ: Արդ նիւթական գործովք արհեստիս ծանկեա, զի որոյ փորքն նեղ է՝ ձայն նորա սուր է, և որոյ փորքն ընդարձակ է՝ ձայնն խոշոր է և բամ. և որոյ ծակն մեծ է՝ սեղի փշմանն իւրոյ է, կարի յոյժ սուր է ձայնն. և որոյ ծակն ի սեղի փշմանն հեռազայն է, նա ձայն նորա բամ է. և թէ աղիքն հաւասար են ըստ հաստութեանն և պիտութեանն և երկայնութեանն, ձայնք նոցա հաւասարք եղիցին. և թէ լարքն մինն սոտուր է, և մինն նուր, ձայն նոցա այնպէս եղիցին. և միանգամայն որ ինչ բարակ լինի և կակուղ, ձայնք նոցա սուրք եղիցին. և ի սոսա բազում զանազանութիւնք են:

provient des poumons, par le moyen de l'air; il en résulte comme conséquence, que la voix des hommes et des animaux issue des poumons, obéit aux lois du mouvement et du repos; le mouvement suppose le repos: car la voix, qui vibre sans cesse, n'est pas une voix parfaite.

Nous concluons donc qu'il n'est pas de mouvement sans repos; quant à nous, qui sommes dans un mouvement continu, nous avons aussi du repos. Le mouvement c'est le changement de lieu dans le temps; le contraire du mouvement c'est l'arrêt, et tous les deux s'exécutent dans le temps.

Le mouvement prompt est celui qui en peu de temps parcourt un long espace; le mouvement lent est celui qui prend beaucoup de temps pour fournir un court espace; mais si les deux mouvements contraires sont égaux, on ne distingue plus entre le rapide et le lent.

En un mot, quand le temps est inférieur proportionnellement à l'espace, on a le mouvement rapide ou prompt; au contraire, si l'espace est court et que le temps l'est très peu, le mouvement est alors lent.

Nous disons d'abord que les quantités de l'harmonie sont au nombre de huit, égales deux à deux. L'une de ces deux est *petite*, l'autre *grande*; l'une *aiguë*, l'autre *grave*; l'une *rapide*, l'autre *lente*; l'une *expressive*, et l'autre *inexpressive*. La grande sera comme le tambour; la petite, comme le *Taplak*. Mais quand nous voulons comparer le *Tambour* avec le tonnerre, alors le tambour a un son moindre que le tonnerre; mais il faut distinguer encore. Vous pouvez trouver aussi ces huit harmonies dans les instruments matériels.

On peut encore les diviser deux par deux de cette manière: il y aura le *joint* et le *séparé*: le *séparé*, comme on voit dans le tambour et dans la harpe; le *joint*, comme dans les cannes; le *joint* doit être aigu ou grave. Il faut savoir que dans les instruments matériels, quand la bolte est étroite, le son est aigu; mais si la bolte est large, le son est grave. Quand le trou, au contraire, est près du lieu de l'embouchure, le son est beaucoup plus aigu; mais si le trou est loin de l'embouchure, l'instrument produit un son grave. Lorsque toutes les cordes sont également épaisses, dures et longues, les sons qu'elles produisent sont égaux entre eux; mais si une seule corde est grosse et l'autre fine, les sons qui en résultent diffèrent entre eux. Tout ce qui est subtil et flexible, a un son aigu; mais

Արդ յորժամ գիւտ արուեստիս հասաստուն լլցի, և նիւթաւոր գործիք նորս ընդ նոսա միաբա- նի, հեշուութիւն քաղցրութեան 'ի ներքս մուծա- նէ 'ի հոգին: և թէ հակառակ սորին լլցին գոր- ծիքն՝ զարուութիւն և զաղբութիւն արկանէ 'ի հո- գին: և բնութիւն մարդոյն ընդոսանու 'ի նմանէ և ոչ ընդունի զնա:

Ձայն սուր ջերմացուցանէ զխանութեամս, և զթանձրութիւն մրոյն կակղացուցանէ և ա- նարացուցանէ: և ձայն բութ՝ հով է և դէձ, զխանութեան հովացուցանէ, որչափ ևս առուել խանութեան մարդոյն լինի ջերմ և չոր: և ձայն որ լինի միջակ և մուհմասիւլ, զամենայն խաւ- նուած մարդոյն 'ի տեղի իւր պահեսցէ հաստա- ստուն: և ձայն որ ներհակ է միջակին, զամե- նայն մրուր խանութեան շարժէ և պտորէ: և թէ իմաստուն որ իցէ հիւանդն, մահ բերցէ նմա իբր զմահտարածամ յանկարծակի:

Ձայնք միջակք և կռեակք ըստ արուեստիս՝ զխանութեամս հաւասարէ և զբնութիւնս կակ- ղացուցանէ: և թէ հիւանդ որ իցէ հոգւով կամ մարմնով, զարտմութիւնն բանայ, և դհիւան- դութիւնն փարսաւէ: Եւ յարուեստէս յայսմանէ բազմութեանց՝ զցաւս յառողջութիւն փոխէ, և յառողջութիւն 'ի ցաւս, ըստ հոգւոյ և մարմնոյ:

Արմատ երաժշտականութեանս համարք է: որպէս թուոցն՝ ոչ գոյ վախճան, նոյնպէս և պսամ գիւտի և արուեստի ոչ գոյ վախճան: և որպէս բանականութեան ոչ է վճար, նոյնպէս և որդէ և ինդութեանց մասանց սորին ոչ գոյ վճար: Ձայն և եղանակք յօդեալ են 'ի շարժ- մանէ և 'ի զազարմանէ: և բանք և ոտանաւորք կռեակք՝ յօդեալք են նման սոցին, որպէս ոտանա-ւոր յօդեալ է 'ի չորից տանց շափաբերութեանց: և որպէս չափեալ բանք յօդեալ են յանուանէ և 'ի բայէ և 'ի գործոյ: նոյնպէս 'ի ինդութեանէ և յօդոյ և 'ի շաղկապէ սոցին յօդեալ է երաժշտականու- թիւն: և որպէս ոտանաւորին զնս ու զնա՝ երա- ժշտականին՝ հայ հայ հայ:

Արդ սկիզբն արհեստիս այսորիկ՝ է շարժումն, զի եթէ ոչ ունէր պատճառ առաջին սկզբան արհեստիս այսորիկ, ոչ ունէր կատարելութիւն, այս ինքն է երաժշտականութիւնս: որպէս որ ինն որ է սկիզբն և պատճառ ամենայն գոյութեան էինչս:

Եւ արգ ինդիբ մեր յայսքան բանինց և յար- հեստէս՝ ոչ էր զի ուսուցբ գորոյ կամ զննդու- թիւնս, կամ զազգի ազգի երգեչողութիւնս կամ զզանազան գործիս արհեստիս այսորիկ սահմա- նել կամ յիշել: այլ էր պատճառն մեր իմանալ զառաջին շարժողն, այսինքն է ինն Աստուած:

il y a dans l'espèce beaucoup de distinctions à établir.

Une fois cet art inventé, si les instruments sont mis à l'unisson, la musique est une grande réjouissance pour l'homme. Au contraire, si les instruments sont discordants dans leur action commune l'oreille, s'en irrite.

La voix aiguë excite le cerveau; elle liquéfié et adoucit l'humeur épaisse: la voix grave est froide et humide, elle refroidit la température de l'homme, quand celui-ci est dans une disposition chaude et sèche. Si la voix n'est ni aiguë ni grave, mais moyenne, alors elle conserve l'humeur du corps dans un état solide; la voix, enfin, opposée à cette dernière, trouble toute la disposition de l'esprit; et quand un homme sérieux en est affecté, peut-être la mort l'arrachera de ce monde tout à coup.

Les voix moyennes et mesurées avec art, maintiennent le corps dans son égalité, et adoucissent la nature rude. Elles délivrent les malades de leurs chagrins et chassent la maladie. Par la vertu de la musique, plusieurs malades guérissent; et des personnes saines tombent malades; parce qu'elle agit sur le corps et sur l'esprit très fortement.

La base de la musique consiste dans les nombres. Comme les nombres sont infinis, cette invention et cet art aussi est sans limites. Comme la raison de l'homme n'a point de bornes, de même la joie et la douleur ne peuvent avoir de fin. Les voix et les harmonies sont composées du mouvement et repos, de même que les poésies, qui sont mesurées exactement. Une poésie quelconque est composée de quatre octaves. Les compositions métriques sont formées du nom, du verbe et de l'effet, et la musique est un mélange de la joie et de la douleur. L'art métrique a pour principe *Moi* et *Lui*, la musique a des interjections ha! ha! ha!

L'origine de cet art est le mouvement; autrement ce serait un art imparfait, comme l'Etre suprême est l'origine et la cause des êtres créés.

Notre but jusqu'ici n'était pas seulement de rechercher la cause de la joie et de la douleur, ou de désigner les diverses espèces de musique et d'instruments, mais plutôt de connaître le premier moteur de ces choses, c'est-à-dire l'Etre unique. Tout les hommes

այլ զի ծանկեցն թմբեալ մտօք մարդիկ, իբրև զկարտաս ունեւով, և այնորիկ որ ըստ շարհոյ պարզեացն Աստուծոյ իմաստունք են, զի ամե նայն արհնետ և զործք գուշակք են թէ և Աստուած մի, և ամենայնքս 'ի նմանն են յառաջ եկեալ. և 'ի վերայ այտորիկ՝ ոչ լինի ուրացումթիւն. քանզի որպէս թիւքն առանց միայն ոչ բաղկանան և ոչ յօղին ընդ միմեանս, և դիր առանց կէտի ոչ գոյնայն. և երաժշտականն առանց առաջին շարժման սկզբան ոչ լինի, նոյնպէս և էակքս առանց միայն ինն ոչ կարեին բաղկանալ: Արդ գիտասցես յամենայն էսս մի ըստ միողէ 'ի բոլորս և 'ի մաս նաւորս, և թէ ուղիք մտօք քննեսցես, գտցես զին, որ է պատշառս եղեւութեան սոցին, նոյնպէս և յամենայն արհեստս և 'ի գործս: Եւ թէ որ 'ի խնդիր լինի քննել և իմանալ զորպիսութիւն առաջին պատշառսին որ ինն է, անկարելի է և անհասանելի քննել և դիտել:

Քանզի մք և ուր նախ քան զմեզ, խորհէցտք պատկերացուցանել զորպիսութիւն բանաւոր հոգեոց մերոց, և ձեռնամուխ եղիսւ ըստ զում անգամ, ոչ կարացայք իմանալ քանզի թէ արհեստիս այտորիկ զորպիսութիւն կատարեալ ոչ կարացայք գասնել, զի անպակ ունին զործիք նիւթական եղանակօք բաժանեալ, որոց մասունքն յանբաւս ելանել. և ոչ որ կարի զտաս 'ի մի եղանակ ժողովել. սքսս խրատեն զայնոսիկ որք ձեռնամուխ լինին իմանալ զորպիսութիւն Աստուծոյ:

Արդ բնութիւն սուր ձայնին՝ ունի բնութիւն արեան. և երկրորդ ձայնին՝ որ է սա կաւ պակաս քան զսուրն, ունի զբնութիւն խարտեշ մաղձին, որ է սաֆրայն. և երրորդն որ այլ և պակաս է, զև մաղձին ունի, որ է սա վտայն. և չորրորդն՝ որ է բամբ՝ ունի զըլլամն ¹: Արդ 'ի խրատ վարժողաց արհեստիս այտորիկ, զի որք ունին զյաւելուած արեանն, պարտ է գիտել, թէ ո՛ր է ներհակ արեանն, և է պլլամն. ասպ թէ այտայն, պարտ է առաջին նորս երդել զբամբ, որ է հաստն և խոշորն: Եւ թէ որ ունիցի զըլլամն առաւել, պարտ է երգել զհակառակ նորին, որ է սուրն, զոր զիլ ասեն: Նոյնպէս որ որք ունիցի զխարտեշ մաղձն յողով, որ է սաֆրայն, ոչ է պարտ առաջին նորս երդել զսուրն, զի բնութեամբ ունի զբնութիւն արեանն որ է սաք և չոր, և ասքութիւն և չորութիւն առաւելու 'ի սաֆրայն. արդ որ է հակառակ սորին ցուրտն և զէջն՝ որ է բամբ, զայն պարտ է երգել: Արդ զիլն՝ որ է սուրն, ունի զբնութիւն հրոյ, որ է սաք և չոր. և են եղանակք երկուտիկ որ ունին զոյն բնութիւն, այս ինքն են սաք և չոր. պարտ է 'ի մէջ

ignorants et ceux qui ont reçu de Dieu l'esprit de sagesse, doivent savoir, par ce qui précède, que tous les arts et la nature annoncent l'unité de Dieu par qui furent créés tous les êtres, c'est une vérité incontestable.

De même que le nombre ne se conçoit pas sans l'unité, que la lettre n'existe pas sans le point, ni la musique sans le mouvement, ainsi tous les êtres ne pouvaient être créés sans un être unique.

Ainsi dans tous les êtres, si vous observez attentivement, vous trouverez l'Être suprême, qui est la cause de la création de tous ces êtres; mais enfermer dans notre esprit la nature de ce premier moteur, est impossible.

Nous ancêtres et nous, nous avons pensé de nous représenter la nature de cet être, mais c'était impossible; nous n'avons pas même compris bien la nature de cet exercice, parce qu'il y a beaucoup d'instruments de diverses espèces qui sont innombrables et que personne ne peut réduire en une seule classe.

La nature de la note aiguë a de l'affinité avec le sang, et celle qui est plus faible que l'aiguë, a la nature de la bile jaune, c'est-à-dire du *Sapran*; la troisième se rattache plus à la bile noire, c'est la *Savda*; la quatrième c'est-à-dire la note grave, participe de la nature de la bile.

Ceux donc, qui exercent cet art, doivent savoir, qu'avec celui qui a trop de sang, il faut prendre une *grosse voix*, ce qui est le contraire dans le cas opposé. Mais si la bile est abondante, il faut recourir à la voix aiguë, c'est la *zile*. Avec celui qui est chargé de bile jaune, il faut prendre non plus la note aiguë, qui est de la nature du sang, mais la note contraire, la grave. La *zile* donc, c'est-à-dire, la voix aiguë, a la nature du feu, chaude et sèche.

Il y a deux cordes qui ont cette nature; il faut placer entre elles une autre, la *grave*, qui est de nature froide et humide; quand toutes les cordes seront en harmonie entre elles, la bile noire, que est la *Savda* s'adoucira.

¹ Յօր. Հասարման Իրզնկացոյ Քերակ. բանն՝ որ վանն Երթժշտութեան յանուն Համանց այտայն ունի. « Աստ զործիք 'ի շորի լարից, զորս և անուանեն, Զիլ՝ որ է սուր. զամ որ է ծանր, և Տութա՝ որ է երկրորդն, և Սեթա երրորդն:

նոցին յաւելուէ աղի մի, զբամն. և է սա բնու-
թեամբ ցուրտ և զէջ. զսոսա առ միմեանս յորէլ
և երգել, թեթեացուցանէ զսև մազն որ է սալ-
տայն:

Աս այս է կարգ բնութեան զոր դտեալ առա-
ջին իմաստնոցն. զոր եթէ ոք կամիցի վարժիլ և
գիտել զարուեստս զայս, առանց բժշկական գե-
ղց և բժշկելոյ՝ կարէ ապաքինել զսխառ՝ զորու-
թեամբ արուեստիս, որպէս արարին բազումք
յառաջին Ֆիլիսոֆայիցն:

Ձի նա որ զայս գիրս սահմանեաց, շքարիւ
ստուգեաց, թէ երկնից և աստեղաց ձայնք դոն,
յոյժ գեղեցիկ և համեղ և անօտր եղանակ, քան
զոսոյսն որ 'ի պէսպէս նիւթական գործիս ա-
րուեստիւ լինին: Իսկ Աֆլատուն, և Արրու-
տուն և Փայտէոս՝ հետևողք նոցին, հակառա-
կին սոցա, և անհնարին ասեն լինել ձայն նոցա:

Աս շքմարտն այս է, թէ ունիցին ձայն, հո-
գե որ է նոցա եղանակն և ոչ մարմնաւոր, առանց
կարծեաց. և մեք ասացաք թէ ամենայն բան որ
ոչ ունի ստուգութիւն և օրինակաւ ոչ Քանաչի,
արտաքս մերժեմք 'ի մեր բանէս. և որ ինչ շքմա-
րիս է և յարացուցիւ հաստատի՝ այնձ հետևելիք-
քանդի ասէ Պտղմէոս՝ թէ երկնիք է մարմին յոյժ
մեծ քան զամենայն մարմին. արդ թէ նա ձայն ու-
նէր, իսպիմանէր զամենայն ձայն, և չէ պարտ
այսմ լինել. և թէ համարին զձայն նորա իբրև
զձայն որոտի կամ շարժման, ոչ է պարտ երկնից
այսպիսի ձայն լինել, որպէս այս մարմնոցս:

Աս թէ ասեմք ունի ձայնս, բայց յոյժ հեռաւոր
բութեամբ միջոցիս 'ի յօգ ծորեալ ծածկի, այս
հնար է լինել. քանդի ձայն մարդոյ այսպէս պարզ
է զի յօգ ոչ գոյն կամ ձև առնու, և այս կարելի
է: Աս այլազգ ասեմ՝ զի ասացեալ են իմաստունք
թէ ոչ ինչ է բնաւ 'ի ստորին աշխարհս, որոյ
նմանութիւնն ոչ է 'ի վերին եթերադ. արդ թէ
'ի ստորին վայրս այս գոն այսպիսի զանազանու-
թիւն եղանակաց զուարթացուցիչ մարդկան, ոչ
ինչ է զարմանք թէ լինին և առ երկնային վայրսն:

Քանդի յայս միտքան են ամենայն իմաստունք,
զի ասեղքք կենդանիք են և բանաւորք և գործս
կամաւ գործեն. թէ 'ի զանազան կամս ոչ միտքա-
նին, սակայն միտքան են կենդանութեամբն և
բանականութեամբն. և այլք ասացին թէ զան-
ցեալն և զլինելոցն զգան, որպէս տուեալ է նոցա
Աստուծոյ: Արդ եթէ զայդքան զորութիւնս
ունին, պարտ է ունել ուրեմն և ձայն, այլ ևս
գեղեցիկ և համեղ քան զինքնոցս: Աս ոչ է պարտ
ասել թէ ոչ է նոցա ձայն, այլ է հնար որպէս
ցուցաւ:

Tel est enfin l'ordre de la nature qu'on
trouvé les premiers sages: si quelqu'un veut
apprendre cet art, il peut, sans le secours des
médicaments, guérir les maladies par le seule-
vertu de cet art, comme ont fait plusieurs
philosophes.

Celui qui écrit ce livre, a dit aussi et af-
firmé que le ciel et les astres ont un chant
plus harmonieux, plus doux et plus subtil,
que tout autre instrument. Mais leurs dis-
ciples Platon, Aristote et Ptolémée sont
d'un avis contraire, et objectent qu'il est
impossible que le ciel et les astres aient de la
voix.

Mais la vérité est qu'ils ont sans doute, une
voix spirituelle et non sensible. Tout ce qu'on
ne peut vérifier par des exemples, nous le
proscrivons de nos discours; mais nous ad-
mettons tout ce qui se démontre par des té-
moignages. Ptolémée dit que le ciel est le plus
grand des corps; si ce corps énorme avait une
voix, elle empêcherait tout autre bruit, ce
qui est impossible.

Si nous prétendons que cette voix est
comme le bruit du tonnerre ou comme le
tremblement de terre, c'est une erreur mani-
feste.

Toutefois ce sera une opinion admissible
que de prétendre que cette voix est un fait,
mais que la distance la rend insensible à no-
tre ouïe et qu'elle se perd dans l'espace. La
voix de l'homme est si simple qu'elle ne peut
prendre ni couleur ni forme dans l'air. Les
sages ont dit de plus qu'il n'est aucune chose
ici bas, qui n'ait son équivalent dans l'air.
Si, pas conséquent, il y a dans le monde tant
de différence entre les harmonies qui exal-
tent l'esprit humain, pourquoi s'étonner s'il
en est de même dans les régions célestes.

Tous les sages s'accordent à dire que les
astres sont des êtres raisonnables qui font ce
qu'ils veulent, à leur gré. Bien que leurs vo-
lontés ne s'accordent pas facilement, cepen-
dant, ils sont conformes dans leur vitalité et
leur raison. D'autres croient, qu'ils compren-
nent de même le présent et l'avenir; et que
cette faculté leur est donnée par Dieu. S'ils
ont donc tant de prérogatives, ils auront aussi
le don de la voix, d'une voix plus harmo-
nieuse et plus douce encore que celle d'ici
bas. Concluons donc qu'ils ont de la voix,
comme nous l'avons montré.

Թարգմանիչք այսմ գրոց իմաստասերք ոմանք ասացին, թէ երկնիցն ոչ է ձայն. բայց թուի թէ Պլատոն և Արիստոտել ոչ ասացին զայս, այլ մասնաւոր կամ յօգեալ կարծեօք, կարեմք ցուցանէ թէ քո ձայն երկնից, զարմանալի և քայցր եղանակ յոյժ, քան զպէսպէս ձայնս 'ի յաբուեստէ եղանակեալ:

Քանզի Պիթագոր ասալին իմաստասերն 'ի յաւուրս իւր եգիտ զարուեստ երաժշտականութեանս. և նա ճնշութեամբն մարմնոյ և անօրութեամբ խառնուածոյ իւրոյ զեղանակքս զայս ծանեաւ 'ի վերուս և հաստատեաց զարուեստս և կատարեալ մտօք և խելօք որպէս արծաթ 'ի հողոյ է հան զսա, զոր այլ կենդանեաց անհետք է գտանել, բայց միայն մարդկային հոգւոյ և մտաց: Արպէս որք աշխատանօք 'ի հողոյ կղզիներ զոսի, և կամ ջուր բանան պատուելով զերկիր, վասն կտրեաց և պիտանութեան մարդկան. նոյնպէս նոքա, թէ ոչ էր կարևոր և պիտանացու, ոչ էին այնպիսի վաստակօք զարուեստս զայս գտեալ:

Եւ բազում շայեկանութիւն լինի հոգւոյ և մարմնոյ յայսմ արուեստէ, որպէս երգեն յեկեղեցիս՝ վասն զջման մեղաց, և յառանձին տեղիս արժեցից վասն զուրթութեան մտաց, որպէս Իսաիթ երանելի երգէր յարթթարանին իւրում զտանային և զեօթնային. և եղանակաւս այսուիկ մերձեցցանէր զնօս իւր առ Արտուած. և Հրէայք գիտակ են բանիցս այսոցիկ, զի 'ի հիւանդանոցս երգէին՝ որով հիւանդք սիրտ փեալ ննջին և հանդէին 'ի ցաւոյն: Եւ որպէս քերթօղն սակ, թէ քերականութիւնն է հոգի և պատճառ յօգման բայցի և անուանց և բանիցայնպէս երաժշտականութիւն է հոգի չափաւոր ազդից:

Երկրորդ պատճառ դիւտի արուեստիս՝ է հաստատութիւն թէ քոյ բանական հոգի՝ զի այսպիսի արուեստք որ սկսաւ 'ի բուրբէ և 'ի մասնաւորէ և սաշմանեաց զարուեստս զայս, յայտ է թէ քոյ հոգի, որպէս հոգին Պիթագորի սր եգիտ զսա, և ոչ է պատահումն հոգիք մարդկան, զի պատահումն ոչ կարէ իրս գոյացուցանել:

Արդ այն՝ որ ետ զգոյացութիւն մշտնջենաւոր բանական հոգեւորացս, նոյն ինքն բանական հոգեով և մտօք փառաւոր լինի այժմ և միշտ և յաւիտեանս. ամէն:

Quelques philosophes, traducteurs de ce livre, ont dit que le ciel n'a point de voix. Il me semble que Platon et Aristote ne sont pas du même avis. Nous, au contraire, nous pouvons constater que le ciel a une voix admirable et très-douce.

Pythagore, le premier philosophe, trouva cet art de la musique dans son temps: il le connut par la pression du corps et par la subtilité de son humeur; il l'a tiré du rien, comme on émonde l'argent dans les mines. Si ces hommes érudits ne reconnaissaient pas l'utilité de cet art, il ne le poursuivraient pas avec peine, comme les mineurs qui excauent la terre pour trouver l'or; ou comme les arroseurs, qui sillonnent les champs pour les rafraichir.

De cet art l'esprit et le corps humains tirent grand profit: on chante dans les églises pour la rémission des péchés, et dans les lieux privés pour l'épanouissement de l'esprit. David le bienheureux, chantait dans son oratoire avec des instruments à dix cordes et a sept cordes; et par cette mélodie il élevait sa prière à Dieu. Les Juifs savent bien ces choses, eux qui employaient le chant dans les hôpitaux pour la récréation des malades. Selon le poète, la grammaire est l'âme de la construction des mots et des verbes; ainsi la musique est l'âme de l'art métrique.

La seconde raison d'être de l'invention de cet art, c'est qu'il sert à établir que l'âme est rationnelle. Celui en effet qui a composé cet art en totalité ou dans ses parties, a démontré qu'il y a l'âme, comme l'âme de Pythagore qui trouva la musique. L'âme de l'homme n'est pas un accident, parce que l'accident ne peut effectuer une chose.

A celui donc qui nous a donné la substance, en nous faisant spirituels et rationnels nous devons la gloire de tout corps et de tout esprit, aujourd'hui et toujours pour toute l'éternité. Amen.